

Vidosav Stevanović

EVROPA, KULTURA I STANDARDIZACIJA

Počecu jednostavnom konstatacijom: Evropa postoji. U to više nema nikakve sumnje, ni za evroskeptike, ni za one koji Evropu mrze i rade protiv nje, ni za ljude i države na drugim kontinentima. To se više ne može poreći ni promeniti, osim izazivanjem sukoba – možda negde na Balkanu, tako nešto se dešavalo u prošlosti – eksplozijom etničkog ludila i samorazaranjem kao u masovnim masakrima koje nazivamo svetskim ratovima. Ta jednostavna činjenica određuje sve ostale činjenice, bilo da su dobre ili loše.

Postoji Evropa u obliku Evropske unije, saveza država kakav nije napravljen nikada ranije - i u bar dve bitne i veoma dobre stvari se razlikuje od Sjedinjenih američkih država: nema predsednika sa velikim ovlašćenjima ni centralnu vlast. Postoji Evropa fizički, geografski, ekonomski, trgovački, sabračajno, informativno, meteorološki, širi se, ima nameru širiti se i dalje prema istoku, menja se, napreduje, ponekad nazaduje, polako rešava svoje kontradikcije, stvara nove, nalazi rešenja koja se drugde ne mogu primeniti. Kontinent je mada, kako reče Valeri, predstavlja samo jedan rt Azije - i bitno se razlikuje od svih drugih kontinenata i rtova: njene čari su opojne i neodoljive, njeno zlo je neverovatno složeno i uvek je tu negde pored dobra. Toga moraju biti svesni i njeni apologeti i njeni kritičari: i jedni i drugi su dobrim delom u pravo, i jedni i drugi se ponegde varaju i samozavaravaju.

Da li Evropa postoji politički, to je sasvim drugo pitanje i nije tema ovog izlaganja. Politika, ako nije posledica pameti i tolerancije, svesti i volje da se živi sa drugima, samo je uzrok beskrajnih i opasnih nevolja, sukoba, resantimana i ratova. Evropa prošlosti, majka moderne civilizacije i roditelja dvadesetovekovnog varvarstva, bila je pozornica, uzrok i žrtva svega toga, zamalo se pretvorila u Armagedon. Ta ista i znatno različita Evropa je, u svojoj idealnoj projekciji i u svom sadašnjem stanju, projekat mira i polavekovno ostvarenje tog projekta, njeni sadašnji stanovnici to znaju, njeni budući stanovnici će to potvrditi ili poreći. Nije savršena, nije idealna, u mnogočemu ne liči na snove bezbrojnih generacija naših predaka - i nas samih, na kraju - spora je, birokratizovana i skupa, razočarava one koji su za nju i pruža nadu svojim protivnicima, mana ima koliko i vrlina, samozavarava

se i okreće glavu od ružnih istina. Ali, iskreno rečeno, imamo li išta bolje od nje?

Odgovor je jednostavan kao i početna konstatacija: nismo imali, nemamo i možda nećemo imati ništa bolje od naše današnje Evrope. Da bismo je imali, da bismo je očuvali i ostavili u nasleđstvo onima koji dolaze, koji će doći, neophodno je da budemo svesni odnosa u današnjem svetu i sebe samih, lucidni, savesni i manje lukavi nego što jesmo: zlo, prema starom verovanju, nastaje iz slabosti i nemoći i uzima na sebe privid snage i lažnu sposobnost predviđanja budućnosti. Nekada se govorilo da je najveća snaga đavolova u tome da ubedi ljude kako ne postoji. Ubediti ljude – mislim na svakog pojedinca u tom mnoštvu koje nazivamo čovečanstvom - da postoje i da su ogovorni u odnosu na svoje u tuđe postojanje jedini je pravi odgovor silama zla koje se, pomešane sa suprotnim principom koji nazivamo dobro, nalaze upravo u tom postojanju: nismo imali, nemamo i nećemo imati ništa bolje od toga.

Postoji mnogo teorija o nastanku Evrope, a proizvode ih profesionalni Evropljani ili Evropljani opšte prakse, vrsta kojoj ne možemo odreći pravo na postojanje kao ni pristup fondovima koji ih hrane. Od teorije da je ono što sada postoji kao Unija samo «realizacija ideje stare sedam vekova», vrhovni izraz jedne dosledne duhovnosti koja je savladala sopstvenu stvarnost, do suprotne: sadašnja Evropa je izraz nužde, poslednji pokušaj zajedničkog preživljavanja pred samouništenje, pojas za spasavanje koji moramno pretvoriti u kopno jer nikakvih ostrva, arhipelaga i kontinenata nema na vidiku. Prva je idealistička, druga nihilistička. Prva smatra da smo ispunili sve uslove da postanemo stanovnici raja, druga da moramo biti zadovoljni što, privremeno podmlađeni i zaštićeni

medikamentima našeg komformizma, bodro čekamo trenutak da se preselimo u čistilište.

Nimalo sklon poverenju u svespasavajuće ideje, u konačne ideologije, u religije bez vere i vere bez razuma, ubeđen sam da se uzroci nastajanja i razlozi postojanja Evrope ne nalaze na sredokraći između ovde dve teorije, već sasvim izvan njih: u stvarnosti koja samu sebe održava, u snazi života koji je, prema poznatoj definiciji, «samo skup funkcija koje odolovaju smrti» ili, drugim rečima, «skup funkcija koje odolevaju smrti tako što proizvode život». Smrt se približava tako što te funkcije odumiru jedna po jedna.

Hitlerovski «novi evropski poredak» odbacio je sve stare i nove evropske vrednosti, srozao naš svet u iracionalizam i varvarizam i temeljno razorio materijalna dobra starog kontinenta. Činilo se da je sudnji dan pred vratima, da se ne može izbeći. Neki među nama pamte bedu, beznađe i užas tog vremena, još nose otvorene rane i ožiljke, ružne htonične bolesti koji su se nekim čudom, kao da su začaurene boravile u dubinama kolektivnih podsvesti, prenele i na naše potomke. Setimo se balkanskih ratova krajem dvadesetog veka koji behu samo nastavci velike pošasti iz tridesetih i četrdesetih godina. Bila je to kratka repriza stare i otrcane predstave koju pozorište odigra pre zatvaranja.

Šta bi se dogodilo da je destrukcija – koji danas neodređeno nazivamo fašizam, a suprotstavljamo joj još neodređeniji imenitelj našeg zajedništva, antifašizam – pobedila na kraju Drugog svetskog rata? To ne možemo znati, između ostalog i što nas, većine nas ne bi bilo: na dugačkom spisku za eksterminaciju pobeđenih nalazili su se, pored mentalno zaostalih, homoseksualaca i drugih, mnoge etničke grupe, mali narode i slabe države, svi odreda podložni kvalifikaciji «niže rase».

Narod u kome sam rođen nalazio se na tom dijaboličnom spisku koji nekim čudom nije ostvaren, a mogao je biti.

U tom trenutku, kad je Evropa prestala da se miče poput davljenice koju su talasi izbacili na kopno i trebalo je spasavati veštačkim disanjem, bilo je malo pravih Evropljana, manje nego što smo spremni priznati: to ne znači da ih je danas previše niti da će ikada postati autoritarna većina, dovoljno je da ih ima koliko treba za jednostavan demokratski izbor. Ali - i tokom kataklizme i posle nje - pravih Evropljana ipak je bilo i, srećom po nas, bili su to razumni, skeptični i realistični ljudi, svesni svega što se dogodilo. Nisu болоvali od utopija koje su upravo pokušale razoriti svet, nisu smatrali da apstrakcije poput nacije ili klase mogu obezbediti sadašnjost i izgraditi budućnost, shvatili su da države-nacije i nacije-države, učinivši koliko su mogle, moraju ustupiti mesto novim, stvaralačkim i manje opasnim oblicima modernosti, svejedno kako ćemo ih nazvati.

Evropa koju su oni projektovali, imajući u vidu šta je moguće i šta nije moguće, nije ličila ni na jednu veličanstvenu zamisao stalnoga mira i vekovnog prosperiteta kojima je prošlost obilovala i od kojih nijedna, moramo to priznati, nije uspela, možda upravo zbog imanentne savršenosti. Nije to bila ni ponovna izgradnja ekumenske civilizacije oko koje se okreće svet, kojoj sve teži i kojom se sve meri, ni volterovska zanosna republika duha, ni savez monarhija, religija i vojski, ni građevina nastala posle osvajanja velikih vojskovođa, dalekovidih državnika ili mudrih filozofa. Nije to bila ni propoved o obećanoj zemlji koja se kasnije, posle decenija i vekova boravka u pustinji, pokazuje samo kao zemlja obećanja. Bila je to skromna ideja mogućeg koja se, istorijski posmatrano, veoma

brzo preobrazila u stvarnost. „O, dušo moja, besmrtnome ti ne teži/ Već polje mogućeg ti iscrpi...”

Da li da ponovim, srećom po nas, ljude koji sanjaju da bi nekako bili veći od sebe i zbog toga ponekad bivaju gori nego što jesu? Bila je to praktična tvorevina koja se, pokazavši izvanredna unutrašnje svojstva i prilagodljivost u svakom pogledu, mogla menjati prema potrebama, dograđivati, preuređivati, poboljšavati, gurati napred, kočiti da ne ide prebrzo, prekrajati, ispravljati, bezmalo koristiti poput lego kockica. Bila je to moguća Evropa koju većina među nama danas živi kao sopstvenu i zajedničku stvarnost, vidljiva golim okom, dostupna našim čulima, podložna svakoj proveri razuma, te «originalne osnove evropske duhovnosti». Ne treba toj Evropi pevati pesme zahvalnice niti ode koje nekada behu namenjene domovini: dovoljno je u njoj tražiti mogućnosti koje postoje i one koje će možda postojati. Jaspers je rekao: «Evropa ne poseduje ništa posebno svoje osim sposobnosti da bude sve.» Da li se može imati više od toga, od te čudesne sposobnosti da se bude sve?

Nije savršena, ta naša Evropa, daleko je od toga koliko i od užasa nesavršenstva, ima stotinu mana, nikada neće postati idealna, niti tome po svaku cenu teži, ne pokušava se proglasiti rajem i ostvarenjem ljudskih snova, pogotovo ne krajem istorije, nije koncentrisana oko jedne moćne države ili saveza država, ni oko jednog jedinog megalopolisa, regionalizovana je i na svoj način federalistička, sklona nesporazumima i spremna da ih rešava bez ratova i hereditarne mržnje, spora u mišljenju i odlučivanju, formalistička i birokratizovana, dobro uređena u celini, različita u svojim delovima i zaista postojbina ljudskih prava, a ukidanje smrtne kazne nije njeno najmanje

postignuće, makar da je omogućilo balkanskim kasapima da prođu gotovo nekažnjeno.

Ima Evropa i jednu veliku vrlinu: bolja je od svega što postoji na ovoj našoj planeti. Neko reče, i to baš u Beogradu čija aktuelna politička garnitura tvroglavo i lukavo odbija baš tu i takvu Evropu: «Najbolji deo našeg sveta u svetu!» Nema se s čime ni s kim porediti, osim s Amerikom, pod tim mislim na Sjedinjene Američke Države, a u tom slučaju će – možda se radi o mojoj pristrasnosti u kojoj postoji, ipak, i zrno skepticizma – svakako bolje proći u svemu što je za poređenje osim u ciframa ukupnog godišnjeg proizvoda i, moramo to priznati, količine sive moždane mase kojom raspolaže. Mada, a to ekonomisti i naučnici mogu potvrditi brojkama, ni u tome ne zaostaje previše, možda tek za onu razliku između nekadašnjeg i modernog liberalizma.

Jer, nije ni previše desno ni odveć levo, ta postojeća Evropa: desnica je njena, ukratko rečeno, liberalno-socijalna, a njena levica je socijalno-liberalna. Vlade desnice i levice koje se smenjuju po nekoj pravilnosti - malo jedni koji štede na socijalnim davanjima, malo drugi koji više troše upravo na to - često imaju slične programe ili bar neke osnovne tačke u tim programima: sigurnost, solidarnost i očuvanje ljudskih prava - dodajte tome ono što sam zaboravio - opšta su mesta u tekstovima političkih partija. Kao da krajnosti komunizma, fašizma i nacionalsocijalizma - da ne pominjem druge oblike nacionalizama iz bliže ili dalje prošlosti, koji su takođe evropski izum - više ne mogu ugroziti postojeće političke stukture i opcije, niti osvojiti mase kojima se obraćaju: oni koji stvaraju te mase pojedinci su više nego ikada, nisu prost zbir na račun totalitarizama. Radi se o ravnoteži koja se, pod uticajem javnosti i glasača koji biraju svoje

predstavnik, raznih partija i društvenih organizacija, sindikata i strukovnih udruženja, asocijacija i fluktuirajućih grupa i grupica, održava na istom nivou i stalno iznova uspostavlja: daleko je od haosa koliko i od savršenstva, stabilna je, trajna, svesna da svakog časa može posrnuti prema neredu etničkih mržnji i klasnih revandikacija.

Na samom početku stvarnog postojanja Evrope – ideja Evrope stara je, kako neko reče, najmanje sedam vekova, tekstova o njoj bilo je isto toliko koliko nje zaista nije bilo – jedan od njenih utemeljitelja, Jean Monet izrekao je izvanredno tačnu i sažetu formulu. «Evropa je pre svega standardizacija!» Mogao je dodati: iznad svega. Upravo se kroz tu svoju osnovnu osobinu – rad bezbrojnih, nevidljivih, anonimnih činilaca na raznim mestima – uspostavila današnja Evropa. Standardizacija važi sva sve oblasti ekonomije, finansija, trgovine, za slobodan protok ideja, roba i kapitala, za nesmetanu i nemonopolsku razmenu udaljenih i bliskih faktora, za obrazovanje, zdravstvene sisteme, za pravne formule i zakone, za sredstva saobraćaja, puteve, ishranu, prenošenje informacija. Mogao bih nabrajati rezultate standardizacije na još nekoliko stranica i verovatno ne bih iscrpio temu.

Ali upravo u toj evropskom svojstvu koje stvara – i rezultate tog stvaranja vidimo svuda oko sebe, ne samo u rečenicama ovog teksta – krije se jedna tajna opasnost, jedna podmukla pretnja raznovrsnosti i obilju, jedna pustinja koja se nazire iza sjaja veličanstvenih zdanja i raskoši modernih gradova koji, preuzevši u neku ruku ulogu države, stvaraju sebe i svet oko sebe. Ne radi se o ljudskim pravima, skrivenim logorima ili perverznim oblicima totalitarizma. Radi se o kulturi koja, ma koju definiciju da preuzmemo i da je sebi citiramo, za vas koliko i za

mene predstavlja ono najvrednije, najvažnije, najtrajnije i najljudskije u našem svetu, koji je stvoren pomoću nje i koji će iza sebe ostaviti upravo njene zapise na papirusu, mermerne ploče i hijeroglif, svoju poruku budućnosti ovde ili na nekim drugim zvezdama naše galaksije. Nekada se u zemljama istoka smatralo da je kultura nadgradnja, pokazalo se u je u mnogim stvarima - ipak ne mogu napisati u svim stvarima - kultura osnova gradnje, izgradnje i napretka, potka odnosa među ljudima, način komunikacije koji prethodi i nadilazi sva druga sredstva razmene mišljenja i duhovnih rezultata. Remek delo se ne može menjati, kultura se ničim drugim ne može zameniti.

Neka standardizacija vlada većinom drugih oblasti javnog života - u privatnom se kriju nerešiva pitanja, razlike i nevolje koje nikada neće biti rešene, nigde pa ni u našoj Evropi - neka avioni i automobili imaju ista, provereno kvalitetna i sve bolja svojstva, neka svaki optuženi ima svoju pretpostavku nevinosti kao odbranu sve dok ne bude dokazano da je kriv, neka energenti modernog sveta budu dostupni svima i kompjuter deo svačijeg rada, neka potpuna zdravstvena zaštita produži svačiji život, neka sve bude tako ili bolje i potpunije, ali jedne stvari, po mom mišljenju, moramo biti svesni i na osnovu te svesti unapred preduzeti korake da se ne desi nešto loše ili najgore. Jer svako samozadovoljstvo dovodi do privremenog ili trajnog slepila koje previđa opasnosti i pretnje.

Standardizacija - koja pored svakovrsnog dobra koje donosi predstavlja i izvesnu inerciju stvaralačkog duha, naviku da se ponavlja isto ili slično, da se oponaša tuđe i zanemaruje lično, da se sve uniformiše ili pojednostavljuje - ne sme se odnositi na kulturu u svim njenim aspektima i značenjima, na

kulture, na duhovna dobra, svejedno da li pripadaju narodima, grupama ili pojedincima, da li su velike ili takozvane male kulture. Jer standardizacija nije sila zemljine teže u duhovnoj sferi, ne odnosi se na sva imaginarne predstave koje sami stvaramo ni iz čega, nije univerzalni ni kosmički zakon, standardizacija je izmišljena da pomogne u svim oblastima ekonomije, prava ili javnog života, u proizvodnji ili u saobraćaju, da nas ponekad zaštiti i od nas samih, ali ne može imati nikakav drugi rezultat u kulturi ili kulturama nego težnju prema istom, znači duhovni totalitarizam ili imperijalizam koji se, zaobišavši sfere politike, na mala vrata pokušavaju uvući u ono što nam najdublje i najintimnije pripada.

Evropa postoji, to je neporecivo, ponavljam tvrdnju koju sam izrekao na početku, ma kako čudno ili prirodno zvučala ili ličila na tuautološko ponavljanje. Ali duh Evrope može postojati samo ako je zborna mesto, sabiralište, agora i parlament hiljada i stotina hiljada duhova koji, pričajući svaki svojim glasom i svoju priču, pomažu da se i na granicama našeg sveta čuje oda zajedništva.

Avgust 2008.